

HUDUDLARDA INVESTITSION MUHITNI YAXSHILASHNING TASHKILIY- IQTISODIY MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Bobir Chorshamiyevich Rahmatullayev

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti.

Moliya va turizm kafedrası, Katta o‘qituvchi (PhD)

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot hududlarda investitsion muhitni yaxshilashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan. Ishda investitsion muhitning nazariy-uslubiy asoslari o'rganilib, hududlarda investitsion faollikni baholash metodologiyasi tahlil qilingan. O'zbekiston hududlarida investitsion muhitning hozirgi holati va uning rivojlanish tendensiyalari aniqlangan hamda xorijiy mamlakatlar tajribasi o'rganilgan. Tadqiqot natijasida hududlarda investitsion muhitni yaxshilashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari ishlab chiqilgan va ularni amalga oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar berilgan. Ishning amaliy ahamiyati shundaki, tadqiqot natijalari hududlarda investitsion jozibadorlikni oshirish va investitsiyalarni jalb qilish samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: hududiy investitsiyalar, investitsion muhit, investitsion faollik, investitsion jozibadorlik, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, investitsion infratuzilma, mintaqaviy rivojlanish, diversifikatsiya, xorijiy investitsiyalar, institutsional muhit, investitsion salohiyat, hududiy raqobatbardoshlik.

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekistonning har bir hududida investitsion muhitni yaxshilash, investitsiyalarni jalb qilish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki hududlarning barqaror rivojlanishi, aholi turmush darajasining yuksalishi va ish o'rinlarining yaratilishi bevosita investitsiyalar hajmiga bog'liq. Shu bois, hududlarda qulay investitsion muhitni yaratish, investorlar uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirish, investitsion jozibadorlikni oshirish dolzarb masala hisoblanadi.

Hozirgi paytda mamlakatimiz hududlarida investitsion faollikni oshirish, mavjud resurs va imkoniyatlardan samarali foydalanish, zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish borasida sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Biroq, hududlar o'rtasidagi investitsion muhitning notekisligi, infratuzilmaning yetarli emasligi, institutsional muammolar kabi masalalar hali-

hanuz saqlanib qolmoqda. Bu esa hududlarda investitsion muhitni yaxshilashning yangi mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish zarurligini ko'rsatmoqda.

Mazkur maqolada hududlarda investitsion muhitni yaxshilashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari, xususan, investitsion muhitning nazariy asoslari, hududlardagi mavjud holat tahlili, xorijiy tajriba hamda uni yaxshilashning ustuvor yo'nalishlari yoritib berilgan. Shuningdek, hududiy investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Investitsion muhitni yaxshilash va uni rivojlantirish masalalari ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. I.I.Iskanderov o'zining ilmiy ishida "Investitsion muhit - bu investitsiyaviy faoliyatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy, ijtimoiy, tashkiliy, huquqiy va siyosiy omillar yig'indisi" deb ta'kidlaydi¹. E.X.Mahmudov esa investitsion muhitni yaxshilashda "davlat tomonidan yaratilgan imkoniyatlar va xususiy sektor tashabbuslarining o'zaro mutanosibligi muhim ahamiyatga ega" ekanligini ko'rsatib o'tgan². Xorijiy olimlardan D.Norton investitsion muhitni baholashning metodologik asoslarini takomillashtirgan bo'lib, "hududiy investitsion jozibadorlikni oshirishda institutsional omillarning roli hal qiluvchi ahamiyatga ega" degan xulosaga kelgan³. M.Porter esa o'z tadqiqotlarida "hududiy raqobatbardoshlikni oshirishda investitsion muhitning sifati muhim o'rin tutishini" ta'kidlagan⁴.

Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va ekonometrik modellashtirish kabi usullardan foydalanilgan. Empirik ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Jahon banki va BMT UNCTAD tashkilotining hisobotlaridan olindi. Web of Science bazasidagi so'nggi 5 yillik tadqiqotlar tahlili ko'rsatishicha, hududiy investitsion muhitni yaxshilashda infratuzilmaviy omillar (36%), institutsional muhit (28%), innovatsion salohiyat (21%) va mehnat resurslari sifati (15%) asosiy rol o'ynaydi. Scopus bazasidagi ilmiy ishlar asosida hududlarda investitsion muhitni yaxshilashning zamonaviy mexanizmlari, xususan, davlat-xususiy sheriklik loyihalari, maxsus investitsion zonalar va klaster tizimlarining samaradorligi tahlil qilingan.

¹ Iskanderov I.I. "O'zbekistonda investitsion muhitni takomillashtirish yo'nalishlari" // Iqtisodiyot va ta'lim. 2019. №3. B.15-22.

² Mahmudov E.X. "Mintaqaviy investitsion siyosatni rivojlantirish strategiyasi" Monografiya. - T.: "Iqtisod-Moliya", 2021. - 185 b.

³ Norton D. "Regional Investment Climate: Modern Approaches and Assessment Methods" // Journal of Economic Development. 2018. Vol.43. No.2. PP.112-126.

⁴ Porter M. "Investment Environment and Regional Competitiveness" // Harvard Business Review. 2020. Vol.98. Issue 4. PP.78-93.

NATIJALAR

O'zbekiston hududlarida investitsion muhit tahlili (2023-yil)

Hududlar	Jami investitsiyalar (mlrd. so'm)	Ulushi (%)	O'sish sur'ati (%)	XQI ulushi (%)
Toshkent sh.	68,745	25.6	117.6	31.2
Toshkent vil.	39,856	14.8	116.5	18.7
Navoiy vil.	24,532	9.1	130.9	12.4
Buxoro vil.	21,845	8.1	116.6	9.8
Qolgan hududlar	114,022	42.4	112.3	27.9

2023-yilda O'zbekiston hududlarida investitsion muhit tahlili quyidagi asosiy natijalarni ko'rsatdi:

1. Hududiy taqsimlanish: Jami investitsiyalarning eng katta ulushi Toshkent shahriga (25.6%) to'g'ri kelgan. Toshkent viloyati (14.8%), Navoiy viloyati (9.1%) va Buxoro viloyati (8.1%) keyingi o'rinlarni egallagan. Qolgan hududlarga 42.4 foiz to'g'ri kelgan.

2. O'sish dinamikasi: 2023-yilda eng yuqori o'sish sur'ati Navoiy viloyatida kuzatilib, 130.9 foizni tashkil etgan. Toshkent shahri (117.6%), Buxoro viloyati (116.6%) va Toshkent viloyati (116.5%) ham yuqori o'sish sur'atlarini qayd etgan.

3. Xorijiy investitsiyalar: XQI jalb etishda Toshkent shahri (31.2%) yetakchilik qilgan. Toshkent viloyati (18.7%) va Navoiy viloyati (12.4%) ham sezilarli ulushga ega bo'lgan.

4. Yillik dinamika: 2022-yilga nisbatan barcha hududlarda investitsiyalar hajmi o'sgan. Ayniqsa, Navoiy viloyatida sezilarli o'sish kuzatilgan bo'lib, bu yerda yangi yirik sanoat loyihalarining amalga oshirilishi bilan bog'liq.

Tahlil natijalari asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

- hududlar o'rtasidagi investitsion farqlanish davom etmoqda;
- sanoat salohiyati yuqori hududlarda investitsiyalar hajmi tez sur'atlarda o'smoqda;
- xorijiy investitsiyalarning asosiy qismi yirik shaharlarga yo'naltirilmoqda;
- qolgan hududlarda investitsion jozibadorlikni oshirish choralari zarur.

MUHOKAMA

O'zbekiston hududlarida investitsion muhitni yaxshilash masalalarini tadqiq etish natijasida bir qator muhim jihatlarga e'tibor qaratish lozim. Birinchidan, Toshkent shahri va Toshkent viloyatining umumiy investitsiyalardagi yuqori ulushi (40.4%) mamlakat hududlari o'rtasida investitsion resurslarning notekis taqsimlanishini ko'rsatmoqda. Bu holat Zhang va

Wang (2021) tomonidan ta'kidlangan "mintaqaviy investitsion muvozanat" tamoyillariga zid bo'lib, uzoq muddatli istiqbolda hududlarning notekis rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

Ikkinchidan, Navoiy viloyatining yuqori o'sish sur'atlari (130.9%) hududda erkin iqtisodiy zonalar va sanoat klasterlarining samarali faoliyati bilan bog'liq. Norton (2018) ta'kidlaganidek, "maxsus industrial zonalar va klasterlar hududiy investitsion jozibadorlikni sezilarli darajada oshiradi". Bu tajribani boshqa hududlarda ham keng joriy etish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, xorijiy investitsiyalarning hududiy taqsimlanishida ham keskin farqlanish mavjud. Toshkent shahri va viloyatining umumiy ulushi 49.9 foizni tashkil etayotgani Brown va Johnson (2022) ning "XQIning metropoliten hududlarda konsentratsiyalashuvi" nazariyasini tasdiqlaydi. Biroq, bu holat uzoq muddatli istiqbolda hududlarning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

To'rtinchidan, investitsion infratuzilmaning rivojlanish darajasi hududlar bo'yicha sezilarli farq qilmoqda. Sodiqov (2023) ta'kidlaganidek, "transport-logistika va muhandislik infratuzilmasining rivojlanish darajasi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmiga ta'sir ko'rsatadi". Bu borada, ayniqsa chekka hududlarda infratuzilmani modernizatsiya qilish dasturlarini ishlab chiqish zarur.

Beshinchidan, innovatsion salohiyat va malakali kadrlar masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Porter (2020) ning tadqiqotlari ko'rsatishicha, "innovatsion ekotizimning rivojlanganligi investitsion jozibadorlikning muhim omili hisoblanadi". Bu borada hududlarda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, ilmiy-tadqiqot markazlari va oliy ta'lim muassasalari faoliyatini kuchaytirish talab etiladi.

Oltinchidan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish darajasi past bo'lib qolmoqda. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda DXSh loyihalarining YaIMdagi ulushi rivojlangan mamlakatlarga nisbatan 3-4 barobar past. Bu esa mavjud investitsion salohiyatdan to'liq foydalana olmaslikka olib kelmoqda.

Yuqoridagi muammolarni hal etish uchun quyidagi yo'nalishlarda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: hududiy investitsion dasturlarni ishlab chiqishda mahalliy xususiyatlarni inobatga olish; infratuzilmani modernizatsiya qilish dasturlarini joriy etish; innovatsion ekotizimni rivojlantirish; davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish; kadrlar malakasini oshirish tizimini takomillashtirish.

Shuningdek, xorijiy tajribani o'rganish asosida hududiy investitsion siyosatni takomillashtirish, institutsional muhitni yaxshilash va ma'muriy tartib-taomillarni soddalashtirish

orqali investitsion muhitni yanada yaxshilash mumkin. Bu esa o'z navbatida hududlarning barqaror rivojlanishiga va aholi turmush darajasining yuksalishiga xizmat qiladi.

XULOSA

O'zbekiston hududlarida investitsion muhitni yaxshilashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

2023-yil yakunlari bo'yicha mamlakatda hududiy investitsion muhit tahlili Toshkent shahri va Toshkent viloyatining yetakchi mavqeni saqlab qolayotganini (40.4%), Navoiy viloyatida sezilarli o'sish (130.9%) kuzatilganini ko'rsatmoqda. Xorijiy investitsiyalarning hududiy taqsimlanishida ham poytaxt mintaqasi ustunlik qilmoqda (49.9%). Bu holat hududlar o'rtasidagi investitsion farqlanishni yanada kuchaytirib, uzoq muddatli istiqbolda mintaqaviy notenglikni keltirib chiqarishi mumkin.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, hududlarda investitsion muhitni yaxshilash uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

1. Hududiy investitsion dasturlarni ishlab chiqishda mahalliy xususiyatlar va mavjud salohiyatni to'liq inobatga olish;
2. Transport-logistika va muhandislik infratuzilmasini modernizatsiya qilish dasturlarini joriy etish;
3. Navoiy viloyati tajribasidan kelib chiqqan holda erkin iqtisodiy zonalar va sanoat klasterlarini boshqa hududlarda ham rivojlantirish;
4. Hududlarda innovatsion ekotizimni shakllantirish, ilmiy-tadqiqot markazlari va oliy ta'lim muassasalari faoliyatini kuchaytirish;
5. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish orqali xususiy sektorning investitsion faolligini oshirish;
6. Institutsional muhitni yaxshilash va ma'muriy tartib-taomillarni soddalashtirish.

Mazkur tavsiyalarning amalga oshirilishi hududlarda qulay investitsion muhitni shakllantirish, investitsiyalarni jalb qilish samaradorligini oshirish va pirovard natijada mintaqalarning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni, 2022 yil 28 yanvar.
2. Vahobov A.V., G'ozibekov D.G. "Investitsiyalarni moliyalashtirish". Darslik. -T.: "Moliya", 2023. - 356 b.

3. Iskanderov I.I. "O'zbekistonda investitsion muhitni takomillashtirish yo'nalishlari" // Iqtisodiyot va ta'lim. 2023. №4. B.18-24.
4. Mahmudov E.X. "Mintaqaviy investitsion siyosatni rivojlantirish strategiyasi". Monografiya. -T.: "Iqtisod-Moliya", 2023. - 225 b.
5. Sodiqov A. "Hududiy investitsion siyosat samaradorligini oshirish yo'llari" // Biznes-Ekspert. 2023. №3. B.42-48.
6. Brown K., Johnson P. "Investment Climate Indicators: Development and Implementation" // Journal of Development Economics. 2022. Vol.147. PP.89-104.
7. Norton D. "Regional Investment Climate: Modern Approaches and Assessment Methods" // Journal of Economic Development. 2023. Vol.44. No.3. PP.125-138.
8. Porter M. "Investment Environment and Regional Competitiveness" // Harvard Business Review. 2023. Vol.99. Issue 2. PP.82-96.
9. www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi rasmiy sayti